

Vagyok én az én időm?

Erre a két sorra Ortega y Gasset A tömegek lázadása című könyvében akadtam rá a következő környezetben: „Tévedés volna azt hinni, hogy egy kor embere mindig úgy tekinti a múlt korokat, mintha azok, egyszerűen azért, mert elmúltak, sokkal alacsonyabbrendűek lennének, mint az övé. Emlékezzünk Jorge Manrique bölcsességére, amint felpanaszolja: Cualquiera tiempo pasado fué mejor.” (1)

A lábjegyzet tudósít az idézet forrásáról (*Coplas de Jorge Manrique a la muerte de su padre*), s megadja a magyar nyersfordítását: „Minden elmúlt kor jobb volt.” (Magyarra a tragikus sorsú műfordító, Pál Endre ültette át; nála így hangzik: „Bizony szebb volt – ha a múltra visszánéz.”) (2)

A továbbiakban Ortega nem ad általános-ságban, minden korszakra vonatkozólag igazat idézett költőjének, ám mégis úgy véli: „Az a hangulat, amelyet Jorge Manrique kifejez, bizonyára a legáltalánosabb és a legkevésbé könnyelmű.” Ez a csinos ítélet metafizikai dimenziókat nyit az olvasóban, ám bár Ortega megmarad a történelem dimenziójában. Megállapítja, „Krisztus után 150-től az élet elapadásának, a kevesebbé-válásnak ez az érzése rohamosan fokozódik”. Ezt nyomban egy *Horatius-idézet* követi, amellyel jól hallhatóan csöng egybe Jorge Manrique megérzése: „Atyáink nagyatyáinkénál silányabb kora bennünket, sokkal gyengébbeket nemzett, kik már egészen hitvány maradékot hagynak.” (3)

Az tehát, ami a 15. századi spanyol költőnél logikai sejtés, mondhatni metafizikai gyanú, a római költőnél a jövő vonatkozásában is konkrét bizonyosság. Nem szeretnék azzal az olcsó fogással élni, hogy ez önmagában is az idézetek tartalmának igazolása. Ebben az esetben ugyanis Ortégának már esélyt is alig hagynék, hogy szavait komolyan vegyük, és egyáltalán: szájából bármit elfogadjunk. Mondjuk, akár „az emberi élet szociális dimenziójáról”. (4) És akkor még egyetlen szót sem vesztegettünk saját korunk hitványságaira.

A krízisre, ahogyan *Hamvas Béla* vagy más híres krizeológusok mondanák, amely krízis legalább másfél százada tart és kavarja örvénye az embert – már nem is csupán az

európai embert – egyre mélyebbre. Merthogy szerintük is létezett jobb kor, létezett az emberiség történetének „aranykora” (Hamvas szerint valamikor Krisztus előtt a 6. században ért véget, de *Platón* talán még odasorolható), „a Nagy Közösség ideje”. (5) Aztán „a lét elveszett, ami maradt, csak az élet”. (6) Az emberi pedig a felejtés állapotába került (ez körülbelül az, amit *Heidegger* – noha nem ennyire negatívan – „létfelejtésként” aposztrofál), a lételvek, a törvények homályba merültek, „megjelent a csalás és a hazugság, és megjelent a fegyver” (miként *Kung* mester el-sóhajtja), maradt a „Kicsinyke Jólét”. (7) Illetőleg maradt talán a nosztalgia is a letűnt kor, az elveszett Éden után; ez a nosztalgia óhatatlanul kiolvasható a Manrique-citátumból.

Mielőtt azonban gondosan megalapoznék egy félreértést, leszögezem: Jorge Manrique korántsem ennek az életérzésnek a kifejezésére írta költeményét; annak negyvenhárom strófája sokkal inkább rokonítható az ismert középkori haláltánc-versekkel (*Freidank*, *Helinand de Froidmont* stb.), semmint a bölcséleti szemlélődésekkel vagy azzal az eksztatikus vallási költészettel, amelyet majd száz év múlva Spanyolországban *San Juan de la Cruz* (Keresztes Szent János) fog művelni. Az a két sor, amit így önkényesen kiemel-tünk belőle, csak áttételesen utal arra a hihe-tetlen fájdalomra, amely Rodrigo Manrique, a „második Cid”, a hős apa halálakor csap föl a katonai önföláldozást saját tapasztaltok alapján is becsülni tudó költőből. (Jorge Manrique 1479-ben – negyvenedik életévében – egy várostromnál szerzett sebeibe halt bele, akár *Balassi Bálint* Esztergomnál.) A költemény sokkalta direkter beszél a settenkedő, az életet a legváratlanabb pillan-tatban tönkretévő halálról, szemlélete pedig

leginkább ahhoz a melankóliához fogható, amely a Manrique után mintegy két évszázaddal élő és alkotó sevillai festőé, *Juan Valdés Léalé*. *In ictu oculi* villan ránk a figyelmeztetés Valdés Léal képéről, egyetlen szemvillanás alatt foszlik szerte minden, aminek – balga halandók – értelmet tulajdonítottunk az életben: a halál kegyetlenül leszámol ábrándjainkkal, megfoszt értékeinktől és porig aláz. A *Postrimerias* című festmény úgyszólván manrique-i enumeráció szerint számol le minden földi hívsággal:

„Voltak, grófok, bárók, márkik
Volt itt sok királyi vérben
Fogant herceg;
Láttuk hatalmuk csodáit;
Halál, őket el a mélyben
Hol rejtetted?” (8)

A középkor embere számára a halál és a világ pusztulása szinte egyet jelentett. (Ami Valdés Léalt illeti, a spanyol középkor még a barokkba is átnyúlt.) „1400 felé a halál képe – írja Huizinga – a művészetben és az irodalomban egyaránt kísérteties és fantasztikus alakot ölt. A haláltól való nagyfokú, primitív irtózatot újfajta, és nem kevésbé erős viszolygás tetézi. A *macabre* látomás igen mély lélektani rétegekből, a félelem mélységeiből tör elő; de a vallásos szellem nyomban az erkölcsi buzdítás eszközévé mérsékli.” (9) A *memento mori* a bűnökben múltó földi élet pillanatszerűségét állítja szembe az öröklét boldogságával, és hív föl a keresztényi élet normáinak betartására. Mondhatjuk, hogy egész sor divatos viselkedési forma, szólam, kép (arra is Huizinga hívja föl a figyelmet, hogy éppen erre az időre esik a festészetben a realisztikus iránti fogékonyság megerősödése) alakul ki, amelyek majd csak nagyon lassan kopnak ki

a közszokások, divatok közül. Jorge Manrique költeményében azonban az ismert toposzokat élővé, igazzá és egyedivé nemesíti az őszinte szomorúság, a veszteség fölötti bánat, az elhunyt hős iránti rendíthetetlen csodálat. Nem a *danse macabre*-ok riogatóját érezzük belőle, hanem a szeplőtlen hírnév, a dicső halál fölmagasztosító erejét, miközben szemünkbe ötlük ez a két sor:

„Cualquiera tiempo pasado
fué mejor.”

A visszaérzésnek ez a kivételes érzékenysége, amely nyomban a létezés síkjára tereli a gondolatot, ámbár nem vízió az aranykorról, de valami végleg elveszett tragikus hiányának megértése, valami korrigálhatatlan hiba megsejtése, az idő kegyetlen mozgásának áttetsző transzcendenciája. Azt hiszem, nem úgy, mint Ortega gondolja, hogy egyes korok önmagukat

A krízisre, ahogyan Hamvas Béla vagy más híres krizeológusok mondanák, amely krízis legalább másfél százada tart és kavarja örvénye az embert – már nem is csupán az európai embert – egyre mélyebbre. Merthogy szerintük is létezett jobb kor, létezett az emberiség történetének „aranykora” (Hamvas szerint valamikor Krisztus előtt a 6. században ért véget, de Platón talán még odasorolható), „a Nagy Közösség ideje”.

rendre alábecsülik, míg elmúlt korokat fölmagasztalnak, hanem annak fölfogása, hogy az emberi lényeg az idők sokasodásával egyre megfoghatatlannabbá válik, mindinkább alásüllyed a létfelejtésben, az ember pedig a fölszín csábításainak, csalóka jelenségek világának válik rabjává: szellemét aláveti az anyagi szféra nehézségeinek. Jorge Manriqueből egy hozzá közel álló kivételes élet megszakadása hozta ki ezt az érzést, nem pedig a metafizikai belá-

tás; az eredmény azonban ugyanaz, és a két sor messze túlmutat a búcsúzó vers dimenzióin.

Mínta váratlanul szakadék mélyéről pillantana vissza a fenséges hegycsúcsra, de még érezné a tériszony körvonalazhatatlan bizonytalanságát.

A váratlanul belépő *passé*, miként a versben szerepel is a *passado* szó.

A *passé* a francia nyelvben prepozícióként *kívül, után, túl* értelemben használatos.

Ha létezett a Hamvas (és mások) által is emlegetett „aranykor”, elmúltával az ember kívül került a lényegével egynemű világon, túljutott az őszinte életen, sőt, utána van jelene minden ígéretének. Többé kitörölhetetlen belőlünk ez a *passé*, fáj bennünk, ha nem is mindig tudunk róla. Hamvas *Evolát* idézi: „A modern ember tudata minden egyéb vonatkozást kívül hagyva csakis a csupasz humanizmus rendjébe kapaszkodik... s ez annyit jelent, hogy elhagyja életének tulajdonképpeni értelmét. De az értelmet elhagyni annyi, mint magát az életet elhagyni, ez annyi, mint a törvényeket meghamisítani, a kasztokat összekeverni, a kozmoszt ismét káosszá tenni... s ez annyi, mint az alvilág útjára lépni, ahol minden a véletlentől függ, s ahol végül minden feloldódik és megsemmisül.” (10) És hosszan idézhetném tovább a krizeológusokat, akik hasonlóan vélekednek mai világunkról.

En most mégis egy másik aspektust veszek figyelembe: maradok a *passé*, *passado* fogalmak környékén. Annál a gondolatnál, hogy az „aranykorból” kiesett ember *passé*-érzése általános és folyvást fáj bennünk. Vajon mi fájhat belőle?

Ez a *passé* az, ami figyelmünket hozzáköti, rátapasztja az időre, méghozzá a múlt időre: ekképpen az idő foglyaivá tesz. Nem bírunk szabadulni a gondolattól, hogy az idő *elbánik* velünk; erőnket jócskán meghaladja, hogy vele a küzdelmet fölvegyük, mivel ennek a küzdelemnek is ő szabná meg határait: mi a megtörtént miatt szeretnénk elégtételt venni, az pedig a kiszámíthatatlanba, az esetlegesbe, a jövőbe utal. Oda, ami valójában nem létezik és természeténél fogva nem is létezhet. Ami nem több, mint egy irány, voltaképpen konvenció az idő természetét illetően. Hiszen még az sem bizonyítható, hogy az idő a jövő felé tart, éppenséggel a múlt rejtelseiben botladozhat. Váltig csodálkozom, hogy *Borges*, aki mindent olvasott, mindent tudott, nem akadt bele ebbe a két sorba – akár *Ortega*, akár *Manrique* kapcsán. Éppen ő nem, aki annyira szeretne volna ismerni: „ki hordozza múltam, azok közül, kik én voltam”, (11) és aki viszont fölöttébb pontosan látta: „A találékony idő adja formánk.” (12) Istenem, mennyit kínló-

dott az idővel! Holott affelől sem volt kétsége, hogy az időről elmélkedve, az időről beszélve minden észrevételünkön metaforákra fanyalodunk. Ki is mondta gyanúját: „Lehet, hogy a világ története valójában csak néhány metafora története.” (13) Lehet. Ezáltal azonban nem tudunk többet az időről, a világ történetéről is mindössze annyit, amennyit a metaforák tartalmazhatnak. Némi reményt legföllebb az nyújthat, hogy a metaforában egy létező segítségével szeretnénk megtudni valamit egy ismeretlenről. De nem kell-e ezúttal is a „gyanú hermeneutikájához” folyamodnunk, miként *Ricoeur* igényelné, hogy képessé váljunk „a *színlelő* metafizika és az *elhasznált* metafora át nem gondolt összeszövődését leleplezni”. (14)

A kötelező igenlő válasz helyett a szerényebb *ha tudjuk* szándékot jelölő kifejezését választom.

Tapasztalatom szerint (megecsítenek ebben mások is) minél jobban közelednek az időhöz, annál inkább gyülemlenek a metaforák; úgy szólván minden metafora újabbat szül – alighanem ad infinitum. És itt ez az *ad infinitum* nagyon is helyénvaló, ha a végtelennek tetsző időre gondolok, ámbar a *Biblia* az „idők végezetével” fenyeget, mögé rajzolva a paruzia mozdulatlanságát. Amelyben egyáltalán nem múlt a teremtés sem, a végítélet sem: egyszerűen elvesztik időtlenségüket. Az örökkévalósághoz különben is csupán az időtlenség illik.

De addig?

Nos, addig ez a *passé* a szívünket rágja.

Lehet, hogy az „aranykor” a paradicsomi állapot volt? Az Éden, amelyből kiűztünk egy szánalmas ostobaság miatt? *Baudelaire* metaforája szerint a költő bukott angyal, aki az égre emlékezik. A *passé* része, sőt, lényege ennek a metaforának is. Valami volt, valami, ami nagyon jó lehetett, aztán elvesztettük. És nem is vagyunk képesek visszaperelni. Halványan emlékezni, hevesebb vagy rezignáltabb vágyakozással feléje fordulni igen, csakhogy akkor még jobban érzékeljük tehetetlenségünk szörnyűségét. „Minden elmúlt kor jobb volt.”

Vagy ahogyan a nyárspolgár fordul az utána következő nemzedékekhez a maga hét-köznap bölcseivel: Bezzeg az én időm-

ben! Heidegger erre is rákérdezett: „Bin ich meine Zeit?” Én az én időm vagyok? Netán: vagyok én az időm? A kétely árnyalatai.

Talán éppen a Manrique-idézet világítja meg: amennyiben nosztalgiám is hozzám tartoznak, nem különbözhetek el az én időmben, a *passé* minduntalan visszacibál egy olyan időbe, amely nem azáltal sajátom, hogy pillanatig is megvalósult volna benne jelenlétem, amely azonban valamilyen módon mégis föltétele a létemnek – esetleg éppen megszűntével, elmúltával. Ugyanakkor saját múltam is van, mi több, valójában csak múltam van, a jelen mindössze enyészpont a tűnő múlt és a fiktív jövő találkozásában, és nyomban múlttá taposom azt a parányi pontot is. Ha nem így lenne, nem bolygatna így föl ez a visszaézés. Ha nem így lenne, nem is volna nosztalgia. Ám ez így van és Arisztotelésszel együtt sorolhatjuk oda, „ami nem lehet másként”. (15)

Borges válasza meg így hangzik a főnti kérdésre: „Az idő anyagából vagyok.” (16)

De vajon nem éppen az emlegetett *passé* az idő anyaga? – fordíthatom metaforikusra a szót. Nem, nem teljes egészében, mivel újabb *passék* lehetősége is beletartozik. Amelyek egyúttal még távolabbra taszítják az igazán jobb korokat. Ha belegondolok, hogy utódaim a már megismert visszaézés-sel irigykednek majd az én koromra, kiver a hideg veríték. Hiszen én erről a legrosszabbakat gondolom. Úgy tetszik, az aláörvénylés a poklok fenekére, amelyet a krizeológusok vizionálnak, még tart, még van alább. Egyre tágasabb a múlt, ami azonban nem jelenti a jövő fogyatkozását. A jelen félreértett evidenciáit meg még ennyire sem.

Mi van azonban akkor, ha valami fatális félreértés áldozatai vagyunk, és idő nincs is, nem is létezik? Számos bölcsező jutott el az idő tagadásáig. Talán elegendő, ha *McTaggart* látványos érvelésére utalok, amellyel megfosztja az időt valóságosságától.

Bizony ebben az esetben az a nyelvi jel, hogy *idő* (esetünkben: *tiempo*) valami nemlétezőt jelent, márpedig a nyelv a lét háza, állítja Heidegger. Kiderült, flogiszton sincsen, holott egy ideig tudományosnak tetsző elmélet épült rá. A flogiszton szó mégsem egészen üres kifejezés; utal

arra az elméletre; ámbar egyre inkább a tudománytörténet szótáraiba szorul vissza. A fogalomra a gyakorlatban ugyanis semmi szükség, nélküle az égés egészen jól megmagyarázható. Az idő fogalma nélkül meglehetősen nehezen tudnánk leírni világmunkat, jelesül éppen egyik jellemzőjétől: történetiségétől kéne megfosztanunk. Számunkra viszont ez a történetiség a legszembeötlőbb; egy olyan kérdés, mint a „vagyok én az én időm?”, minden ízében hordozza ezt a történetiséget.

Az igazi nagy *passét*.

Az idő ugyanis „önmagának okán” létezik. Miképpen *Spinoza* definíciója vonatkozatható rá: „Önmagának okán azt értem, aminek lényege magában foglalja a létezését; vagyis azt, aminek természete csak mint létező fogható fel.” (17)

Mégis, azt gondolom, Jorge Manrique félreérthetetlen *tiempo pasado*jában az a múlt fáj nekünk, amely sosem volt jelen. Számunkra legalábbis nem.

Fábián László

Jegyzet

- (1) ORTEGA Y GASSET, JOSÉ: *A tömegek lázadásai*. Írás, é. n., 31. old.
- (2) *Lyra hispanica. 500 év spanyol költészete*. Ampelos, 1944, 42. old.
- (3) „Aetas parentum, peior avis tulit nos nequiores, mox daturos progeniem vitiosiore.” – *Ódák*, III. 6.
- (4) MARIAS, J.: *Acerca de Ortega*. Madrid 1971, 46. old.
- (5) HAMVAS BÉLA: *Scientia Sacra*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1988, 20. old.
- (6) Uo., 19. old.
- (7) Uo., 20. old.
- (8) *Lyra hispanica*, i. m., 49. old. – Pál Endre fordítása.
- (9) HUIZINGA, JOAN: *A középkor alkonya*. Magyar Helikon, Bp. 1976, 110. old.
- (10) HAMVAS BÉLA: *A világválság*. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1983, 29. old.
- (11) BORGES, JORGE LUIS: *A másik, aki ugyanaz*. Európa Könyvkiadó, Bp. 1990, 110. old.
- (12) Uo., 147. old. – Somlyó György fordítása.
- (13) BORGES, JORGE LUIS: *Az idő újabb cáfolata*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1987, 155. old.
- (14) *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi, Bp. é. n., 70. old.
- (15) ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*.
- (16) BORGES, JORGE LUIS: *Az idő újabb cáfolata*, i. m., 269. old.
- (17) SPINOZA, BENDICTUS DE: *Etika*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1979, 9. old.